

Vesa Leppänen

PIIRTEITÄ SUOMEN KANSAN MUINAISESTA SEKÄ

LÖNNROTIN AIKAISESTA LÄÄKETIETEESTÄ.

Duodecim täyttää tänä vuonna 100 vuotta ja olen poiminut asiatietoja ko. seuran julkaisusta vuodelta 1888.

Suomalaisten lääke- ja tautihaltijoista (haltioista) kirjoittaja on Alb. Pfaler vainaja.

Tri Paler oli luvannut Duodecim-lehdelle kaksi arti-keliää jotka koskivat muinaisia aikoja lääketieteellisessä mielessä. Hän kuitenkin kuoli ennen niiden julkaisemista ja toimitus löysi käsikirjoitukset hänen jäämistöstään sekä toimitti ne julkaistavaksi. Duodecimin toimittaja oli silloin Konrad Relanderä joka suomensi nimensä ReijoVaaraksi.

Suomalaisista loitsurunoista voi todeta että luonto oli täynnä hyviä ja pahoja haltijoita: Niitä oli kaikkialla: maastokohdilla, järvillä ja saarilla sekä kasveilla että tuulella, vedellä, tulella ja pakkasella. Haltijoilla oletettiin olevan jonkinlainen aineellinen olemus, joka muistutti suuresti ihmistä tai satuolentojen kaltainen mielikuvituksellinen olomuoto, menninkäiset ja haltijattaret. Nämä haltija-olennot vaivasivat ihmisiä ja avuksi kutsuttiin hyviä henkiä, joita oli myös sekä pienempiä että suurempia jumal-olentoja. Suurimmat olivat Ukko-ylijumala ja seppä Ilmarinen. Myöhemmin Kristinuskon tullessa Suomeen Neitsyt Maria tuli kilpailemaan kärkeipaikasta Ukon ja Ilmarisen kanssa. Ihmisten piti aina suurella varovaisuudella arvostella tautien ja lääkkeiden haltijoita.

Sauna oli paras sairashuone, jossa annettiin kylpyterapiaa. Auteret-taren poika Auterinen oli löylyn jumalainen haltija. Veden parantavasta voimasta on vieläkin käytössä vanha sanonta: "Vesi vanhin voitehista". Veden jumalatar oli Vellamo, jota arvostettiin niin suuresti, ettei häntä kutsuttu tautia parantamaan, mutta sitä vastoin läh-

teen "hienosormista neittä noutamaan vettä voimallista Juortanista, jolla on Ristus ristittyinä".

Loitsurunoissa mainitaan lääkkeiden eli voiteiden valmistajina:

Johannes Jumalan pappi, Poika Pohjanmaalta, Lyhytkäinen Ilmantytty, Satahirvi Hiien härkä ja Karehetar. Mainittakoon vielä "Vuotar voitehen tekijä".

Kave-jumalolento oli mainio tautien parantaja ja samalla nimellä kutsuttiin sekä huonoja että hyviä eläviä olentoja, joilla oli jokaisella itsekullekin luontuvia erikoisominaisuuksia. Mm. Kave auttoi synnytyksissä. Munnu oli silmien parantaja ja Lemmes-jumalatar oli haavojen ja tuskien lievittäjä. Kirurgian jumalatar oli Suonetar. Harvinaisempia ehkä paikallisia jumalaia oli Homma Kimmain kuningas ja punaposkinen Tuonen poika. Tulinen Hiisi oli paha jumala, mutta häntä pyydettiin vakavissa tapauksissa tukkimaan haavat hiuksillaan. On muistettava, että ihmiset kääntyivät eri tilanteissa myös pahojen henkien puoleen. Sen aikaiset kansanperinteen tuntijat osasivat opastaa minäkäläisen hengen puoleen oli eri taudeissa käännytävä. Erikoinen asema tauti-jumaluuksien joukossa oli Kivuttarella eli Vammattarella, joka oli Tuonen tytär. Kun sairaudet vaivasivat ihmisiä, he koettivat päästä niistä irti, mutta Kivuttaren suhteen meneteltiin toisin kuin muitten jumalien. Kivuttaren luokse yritettiin manata niin paljon kipuja, jotta hän rauhoittuisi. Tyytyväinen Kivutar päästi sitten ihmiset vaivoistaan.

Muinaisrunoissamme on varsin vähän lääke- ja tautijumalia ja näistäkin voi yksinomaan taudeille pitää: Kivutarta, Suonetarta ja Vuotarta. Nämä vastannevat hygienian, patologian sekä kirurgian että sisätautien edustajia muinaisrunoissamme.

Kun Kristinoppi tuli Suomeenä tu-nettiin sen opetusta aluksi niin hämäläisesti, että oli pakko kääntyä Ukko-ylijumalan puoleen, jolla oli rajaton valta ja jota kukaan ei voinut vastustaa.

Muinaistarujen tautilajit jettiin vain kahteen ryhmään:

1. jumalan tauti ja
2. panentatauti.

Jumalan tauti oli saatu Jumalan kädestä eikä ihmisvoima kyennyt sitä torjumaan eikä parantamaan.

Panentatauti syntyi taas pahansuopien ihmisten väijytyksistä ja taas

voitiin parantaa.

On tietysti selvää, että jumalan tauditkin saattoivat parantua ja panentataudit taas puolestaan johtivat kuolemaan.

Esi-isämme pitivät parannuskeinoina yksinomaan loitsuja. Kaikenlaisia lääkityksiä pidettiin alempiarvoisena ja niihin ei luotettu samalla tavoin kuin loitsuihin.

Oikea loitsumistapa oli seuraava:

- a) loitsun alkusanoilla saatettiin "lääkäri" ja sairas haltijan luokse
- b) sitten suoritettiin loitsu jumalalle, haltijalle ja
- c) tärkein kohta loitsussa oli tautien syntysanojen lukeminen ja tätä kohtaa tauti ei voinut vastustaa. Tämän jälkeen tauti manattiin pois.

Muinaisissa loitsurunoissa oli varsin vähäinen tautien luettelo. Se ei johtunut siitä, että esi-isillä olisi ollut vähemmän tauteja, vaan yksi ja sama tauti tarkoitti useampaa kuin yhtä tautia. Uskottiin, että useimmat taudit syntyivät elävistä olennoista, niitä pidettiin jonkinlaisina henkilöinä ja niitä puhuteltiinkin tekijänimillä, kuten yskittäjä, vilustaja, polttaja jne. Mainittakoon näistä satuolennoista muutama: Hiien Hurtta aiheutti hammastaudin. Tämän synonyymi oli "Mies musta pirunnäköinen". Rutto-taudin aiheutti henkiolento, jota kutsuttiin "Punaiseksi kukoksi"

Tautien hoitotapoja.

Jumalan taudit saivat parantua itseksensä ts. hoitaa itse itsensä. Panentataudeissa käytettiin erilaisia rohtoja. Kuitenkin loitsut olivat se varsinainen reseptikirja.

Kristinuskon muutti osaltaan tautioppia ja loitsurunoihin tuli kristinuskon tuottamia lisäyksiä. Tauti kuvattiin nyt vain paholaisen ilkityöksi ja sitä ei saanut muuten pois kuin kirkollis-papillisilla seremonioilla. Seuraavassa on muutamia sen ajan henkeen sovellettuja lääkekeinoja:

1. pitkää ja vaivalloista synnytystä joudutettiin painelemalla vaimon vatsaa papin vaatteella tai papin messupaidan liepeellä
2. korvapistokseen (särkyy) antoi apunsa tippa kirkkoviiniä, jota tipautettiin korvaan ja
3. silmätauti parani, kun otti ryypyn väkevää keskellä yötä hautausmaalla pääkallosta ja toinen mukana ollut henkilö luki samalla Herran siunauksen.

Kirkollisterapia vaikutti paljon lääkitsemistaidon laatuun. Sanan voima kadotti paljon entisestä vallastaan ja lääkkeiden suoranaista vaikutusta alettiin seurata, tosin vielä hyvin vaatimattomasti. Haittapuolena oli, että Suomessa oli kirkkoja kovin harvassa ja kansa ei päässyt kirkollisterapeuttiseen hoitoon joka maan kolkassa. Tästä taas oli seurauksena, että hoitotapa maallistui. Kuitenkin oli tuloksena rohtojen käytön lisääntyminen kansan keskuudessa. Rohtojen käyttö aloitti uuden ajanjakson lääkityksessä ja sitä voitaisiin kutsua homeopatian varhaisemmaksi kaudeksi.

Rohtojen käytön ajanjakso ei olisi millään tahtonut anastaa valtiokaa kirkollis-rohdottelulta. Tämän varhaisemman jakson menetelmiä ovat oheiset tapaukset.

- Paha sormikoi, sormiajoo, panaritium, hoidettiin kääreellä, joka oli tehty öljyssä keitetystä rukiintähkystä. Taudin aiheuttajat ihastuivat tähkän hajuun ja asettuivat kääreeseen. Kun kääre poistettiin menivät sen aiheuttajat mukana.
- Ajettumia hoidettiin hunajalla ja sen päälle pantiin pikilaastari. Kipumadot tulivat hunajaa syömään ja sitten tempaistiin laastari nopeasti pois ja ne tulivat narratuiksi.
- Ruusu lähti pötkimään pakoon, kun sen päälle pantiin puuroa, joka oli valmistettu: kahvikupillinen kermaa, 2 luotia tervaa, 1/2 luotia pirun pihkaa ja 1/2 luotia "kanväriä".

Rohtojen avulla yritettiin hyvittää tai narrata tautien aiheuttajia ulos. Nehän olivat eläviä olentoja, personoitu käsitys. Tauti ei voinut vietää liian äkäisiä lääkkeitä ja siksi sen oli pakko poistua. Tautia narrattiin ulos makeilla ja hyvätuoksuilla rohdolla ja toiselta puolen tauti häpesi huonoja rohtoja ja silloin kävi taudin kunnialle niin kovasti, että se poistui. Tätä itserakkautta käytettiin hyväksi mm. silmäpaskon, trakooman, hoidossa. Tämä tauti ei voinut millään tavoin pysyä silmässä, jota oli voideltu naisen ulosteella, voipiko enää löytyä huonompaa ainetta.

Tämä oli kuitenkin pinnallinen ja häilyvä käsitys lääkkeiden vaikutuksesta. Tästä kehkeytyi kuitenkin homeopatian myöhempi ajanjakso, joka jakautui kahteen hoitotapaan:

1. "samaa samalle" eli "similia similibus"
2. spesifinen hoitotapa

Esimerkkejä: kuivaan ruusuun kuiva haude

vesimaahiseen vesiheiniä

keltatutiin keltasirkun höyheniä

pistoksiin ristallilasin jauhoa

pistoksiin rista-lilasin jauhoa

sikotautiin sian takkuja ja

ulostuksellahan se paskokin parannetaan

Nämä todistavat niin selvää homeopatian kaltaista lääkeoppiaa ettei siitä voi olla epäilystä.

Toinen periaate ns. spesifinen oli pääasiallisesti samankaltainen. Jokaisella taudilla oma lääkkeensä ja kun oletettiin, että ruusua oli yhdeksää lajia, annettiin yhdellä kertaa jokaiselle ruusutautilajille spesifinen lääkkeensä. Ruusun hoidon erikoislääke koostui seuraavista lajikkeista: uunihiki, tervavarppiä kanväri, humalan käpyjä, malin siemeniä, liitua, koiran sontaa, liinoja ja mustia villoja.

Koi-sairauden varsinainen nimi jäi epäselväksi, koska sillä tarkoitettiin paisetta, ihottumaa ja myös syöpää tai syövänkaltaisia tautitiloja. Missään tapauksessa ei ole koi-perhosesta kysymys.

Koi-sairauksia oli kuutta laatua ja jokaisella oli spesifinen lääke. Nämä kuusi komponenttia olivat: lieroista lämpimässä saadut rasvat, Venäjän lehti, raudalla höhelöksi poltettua "salpetteriä", pikiöljy, potaska ja jälttä-nestettä".

Puoskarit yrittivät pelastaa maineensa ja hoitaa arvovaltaansa näillä "summarohdoilla". Kun eräältä puoskarilta kysyttiin, minkä vuoksi hän käytti näin montaa ainetta yhdellä kerralla, hän tokaisi: "Kah, sat-tuisi kai oikiakin, kun näin monia annoin".

Lääkitsemistavoissa erotetaan nuo edellä kerrotut neljä eri aikakautta:

1. loitsurunojen aikakausi,
2. kirkollisterapeutinen aikakausi,
3. rohtojen varhaisempi homeopaattinen ajanjakso ja
4. rohtojen myöhäisempi homeopaattinen ajanjakso.

Tautioppi pysyi varsin muuttumattomana. Taudin persoona, elävä olento, joka oli jo loitsurunoissa eli varsin kauan kansan keskuudessa. Vasta Pasteurin ja Kochin bakteriologiset tutkimukset kumosivat tämän vanhan käsityksen vähitellen.

Kuitenkin ei saa olla ylimielinen kansan lääkkeille. Kovaan vatsaan kirjoitti lääkäri 100 vuotta sitten "Decocti frangulaa". Hän ei huomannut kysyä potilaalta, millä hän aikaisemmin oli hoidellut kovaa vatsaansa. Potilas olisi vastannut, että kylän viisaat olivat aikaisemmin

antaneet "pajatin-keitettä", joka on aivan samaa ainetta kuin Decoct. frangulae.

Kerrottakoon vielä tämän esitelmän puitteissa tohtori Elias Lönnrotista. Hän oli Kajaanin kaupunginlääkäri ja runojen kerääjä. Hän kirjoitti suomeksi ensimmäisen lääketieteellisen kirjan 146 vuotta sitten. "Suomalaisen Talonpojan Kotilääkäri" jonka ensimmäinen painos ilmestyi 1.4.1838. Hän oli ottanut mallia ruotsalaisen Carl Nordbladin kirjasta "Sundhets-Lärobok för menige Man". Tämän kirjoittaminen oli erittäin rohkea yritys, sillä suomenkielinen lääketieteellinen sanasto oli aivan olematon. Muistettakoon, että vielä vuonna 1888 vain 1/6 lääkäreistä osasi jollain tavoin puhua suomea. Kansan keksimillä taudeilla oli useampia nimiä, jotka olivat hyviä ja tautitilannetta lyhyesti selostavia.

"Kotilääkärin" kirjassa on 153 sivua sekä suomen- että ruotsinkielinen sisällysluettelo. Linaan tähän muutamia otteita kirjan kahdeksannesta luvusta "Tavallisimmista pitkittäwistä wioista ja taudeista". Koetan parhaani mukaan käyttää tekijän omia lauseita.

1. Luuvalo, luuwana, luutauti, luiden kolottja, kuivatauti, jäsen-tauti, juoksia tauti, kleini ja kihti

Hoito: amme-, sauna-, muuriais- tai lehtikylpy, kipiöitä paikko- ja haudutaan lämpimillä tiilikiwillä, voidellaan lämpillä notkialla tervalla tahi kääritään äkiästä suolawedestä kasteltawiin riepuihin.

2. Rewäisin, sydäntauti, irrallinen elin sisältä, sydänelin waiwa
(moni ymmärtäväinen luulee milloin kaikki sisällyksen mulkkauneen)

Hoito: syököön vähemmin ja kewiöitä, hupia ruokia, iltaisilla ei ollenkaan, juokoon karwaita wahvistuttawia teevesiä malista tai raatteesta.

3. Ummetti, umpitauti, suolitukkio, turpuus, kowa watsa

Hoito: aamuisilla sopii juoda kahwia tai siirapin kanssa taikka kirnupiimää, taikka jästillä seotettua maitoa.

4. Watsuri, wetejä, ulkotauti, hiwennys, watsatauti, kuratti, ripakka ja ruikka

Luultiin yleisesti, että luonto wapauttaa näillä kohtauksilla ruumiin kowemmista taudeista.

Hoito: sidotaan palowiinalla kastettua, pippurajauhoilla piroteltua paksua paperia watsalle. Jos kieli on liittainen, niin otetaan ensinnä oksetinta.

5. Punatauti, ulkonen, ulkotauti

Toimen- sairaan jälki korjataan joka kerralla ja wietäköön he-
pitei- timiten loitomaksi asuinhuoneesta. Punatauti tarttuu
tä: usein kuolleistakin maahanpaniais-wäkeen semminkin run-
saammin wäkeviä juomia nautittaissa.

6. Kolera

Hoito: Thilmannin tippoja eli troppeja kiitetään heti taudin
alusta ja jälkeenpäinki hyväksi
Rc. Tinct. Valerian, aether.Unicam. sem.
- Opii crocat. Drachm. j
- Menthae pip.
Vini Ipecacuanhae Drachm. ij. - M.D.S. Otetaan 30 tippaa
joka toinen tahi kolmas tiima.

7. Keltatauti

Hoito: Paranee usein itsestänsä, annetaan sairaalle kolme mu-
nan ruskiata hienotun sokurin kanssa weteen wispilöittynä.

8. Wesitauti, pöhö, wesipöhö

Hoito: retikkamehua tai tupakan tuhkaa kumpaistakin siltään taik-
ka tarttarisuolan kanssa, waan jälkimäistä ei jos 1/8
luotia (hywä weitsenkärjellinen) kerraltaan.

9. Tawaton werijuoksu:waimowäeltä

Lääkäriä odottaessa tulee sairaan maata seljällään lii-
kahtamatta, saapi myös pitää kylmiä etikkaweteen kastel-
tuja kääreitä häypäpaikan päällä ja sisään ottaa, jos lii-
kaverewyys ei olisi haittana, juoda ryypylasillisen pu-
nawiinaa 3 tai 4 kertaa päiwässä.

10. Kohtutauti, emätauti, hysteria

Rasittaa waimowäkeä kolmannella ja neljännellä kymmenellä.

Hoito: Kowemmissa kohtauksissa pantakoon lawemanki kylmästä ve-
destä etikan kanssa, jos sairas pyörtyisi, niin wirwoitet-
takoon sillä, että kylmää wettä walellaan kaswoille, wä-
kewää etikkaa tahi poltettua höyhentä pidetään nenän alla.
Muuta tästä taudista ei pidä lääkärin neuwomatta tehdä.

11. Kaatuwa, kaatumawika, kaadukselewainen, lankeawa, lankeawainen,
wirma, meneskelewäisyys, pahan pieksämä

Turha taika on luulla siitä sairaalle apua olewan, että
koura wäännetään auki ja peukalo otetaan ulos, parempi
on pistää hammasten wäliin palasen anturanahkaa, puu-
luasikan warren eli muun puikon, ettei sairas saisi kiel-
tänsä pureskella.

12. Kapi, paha rupi, päärupi

Hoito: Tästä wiasta pitää ensinnä hiukset tyvää myöten pois-
leikattaman eli kerittämän, jästistä, soopasta ja hio-
notusta tulikiwestä tehty voide on myös hywä kapiä wasten.
Sitä pannaan iltasella paksulta päälle, ja pestään aamui-

silla jälleen pois. Werenselwittäviä keitteitä taitaan myös hyväksikäyttää, waan pikilakkia ei pidä laittaa jos ei juuri hätätilassa, koska rupia ei muulla tavalla saataisi irtautumaan.

13. Alwe, rihmamato, heisit, lettimato

Se on waalahko, nauhanmoinen, solmuinen elävä, pitkällä huittuisella päällä.

Hoito: Aamuisilla juodaan kylmää wettä tai maitoa kynsilaukalla seostettuna sitte joku aika (2 eli 3 wii-koa) niin elettyä, jälkeenpäin kahtena eli kolmena päivänä illoin aamuin ottaa pari teelusikallista tahi runsaamminki terpentiniä.

14. Kiwitauti, tippatauti

Wesi ei usein lähde kuin tippumalla, on usein werisekaista, usein samiata, kuin hiedalla eli somerella saotettu. Tämä wika waatii ainaki lääkärin apua.

15. Hammastauti, hammasmato, hampaan kolotus

On erittäinki kahta lajia, alunsa saavat toinen laji hampaan kololle eli syöpymästä, toinen ijenlihan eli lähellisten paikkojen ajettumisesta.

Hoito: Parahimmia ja luotettavimpia owat: pistää punaiseksi kuumetun paksun rautalangan pään koloon eli reikään ja niin juurinensa polttamalla häwittää taudin. Kowemmissa jälkimäisissä tapauksissa tarwitsee 6 eli 8 iilimatoa panna ijenlihalle kipiän hampaan seuduille ja rakkolaastari niskaan, korwan taakse tahi kaulaan kipiälle puolelle.

16. Kuppatauti, pahatauti, ransuusi

Oireet: Alussa milloin wuotaa wesireiästä märkää ja karwastelee, willaisee wettä heittäissä, milloin ajaa ja kiwistää mulkkuja tahi saponrauhasia.

Tauti kyllä tartuu tawallisesti haureudesta. Pahoin siis tekewät, jotka ymmärtämättömäin käsiin ja parannuksen ala tässä taudissa antautuwat. On siinä luke-neella lääkäriilläki kylliksi tekemistä ja hänelle pitääki tauti kohta alussaan ilmoitettaman.

Lopuksi vielä muutama sana 100-vuotiaasta Duodecim-seurasta. Seuran perustajajäseniä oli kaksitoista, joista osa oli valmiita lääkäreitä ja osa lääketiedettä opiskelevia ylioppilaita. Nimen Duodecim eli suomeksi Kaksitoistikko keksi ylioppilas Lydman. Kuuluisimmat perustajajäsenet olivat Matti Anselm Europaeus vuodesta 1876 lähtien Äyräpää ja Konrad Relander myöhemmin Kanrad ReijoVaara.

Useimmat Suomen lääkärit olivat virkamiesten tai pappien lapsia, jois-

ta noin 80 % oli käynyt ruotsinkielisiä kouluja. Tästä johtui, että vain 1/6 lääkäriestä kykeni käyttämään potilasta tutkittaessa suomea. Duodecim-seuran ensimmäisiä tehtäviä oli keksiä lääketieteellisille sanoille suomenkieliset vastineet. Mainittakoon, että aikalainen botaniikan professori A. J. Mela auttoi heitä. Ensimmäinen suomenkielinen sanasto ilmestyi jo vuonna 1885.

Mainittakoon muutamia sanoja aivan suppeasti:

- Agricola	lääkäri	voide
- Juslenius	kaasu	myrky keskonen
- Krohn	emäs	happi liuos
- Yrjö-Koskinen	lääketiede	

Sellaisia uutuussanoja, jotka eivät tulleet käytäntöön:

- kaatumavika	= epilepsia
- liha-aukoma	= suoliavanne
- arso	= varhaiskypsä
- ryöppy	= suihku
- ranska	= kuppa
- tykytyksen kuvaaja	= pulssimittari
- ulkotauti	= ripuli
- siitoshimo	= naiminen
- naitilas	= mieskuntoinen
- kusitiehyt	= virtsarakko
- kusittimet	= virtsarakko
- verimato	= juotikas
- vaimolliset	= kuukautiset
kuukautiset	

Motto: "Ut desint vires tamen est laudanda voluntas"

"Vaikka voimia puuttuu täytyy tahtoa kuitenkin kiittää"

Kirjallisuus: Duodecim IV 1888

E. Lönnrot: Suomalaisen Talonpojan Kotilääkäri

22.11.1981